

СПЕЦЫФІКА АНТЫЦЫПАЦЫІ БЕЛАРУСКАГА ТЭКСТУ СТУДЭНТАМІ

*Д.М. ТУШЫНСКІ, аспірант, выкладчык кафедры псіхалогіі
БДПУ імя М. Танка ©*

Прадметам даследавання, апісанага ў дадзеным артыкуле, ёсць спецыфіка антыцыпацыі або верагоднаснага прагназавання зместу тэксту ў залежнасці ад яго мовы і шэрагу іншых фактараў: спецыяльнасці студэнтаў, працягласці навучання. Антыцыпацыя разгледжана як адзін з асноўных разумовых працэсаў пры сэнсавым успрыняцці тэксту.

Апісаны ў артыкуле эксперымент праведзены па класічнай схеме. Для ацэнкі яго вынікаў прапанавана арыгінальная схема разбіцця тэксту на сэнсавыя блокі з наступным вызначэннем якасці антыцыпацыі па кожнаму з іх. Атрыманыя вынікі дазваляюць казаць аб прысутнасці, але нязначнасці ўплыву мовы на якасць антыцыпіравання ў скарыстаных выбарках. Вызначаны ўплыў працягласці навучання на якасць сэнсавага прагназавання. Прыведзены тыповыя памылкі антыцыпацыі і прааналізаваны іх нагоды.

Ключавыя словы: антыцыпацыя, верагоднаснае прагназаванне, дамінантнасць мовы, сэнсавае ўспрыняцце, сэнсавы блок.

Вырашэнне праблемы спецыфікі ўспрыняцця і разумення тэксту ў залежнасці ад яго мовы наблізіць псіхалогію да дасканаллага разумення функцыянавання маўленчай думкі. Практычна гэта дапаможа складаць эфектыўныя курсы роднай і замежных моў, скіраваныя на развіццё маўленчай думкі на пэўнай мове.

Разгляд успрыняцця і разумення як разумавага працэсу найбольш актуальны ў сучаснай псіхалогіі. Разумовая актыўнасць пры сэнсавым успрыняцці тэксту ўключае некалькі псіхічных працэсаў. Адзін з іх – верагоднаснае прагназаванне або антыцыпацыя. Спецыфіка верагоднаснага прагназавання ў залежнасці ад мовы тэксту даследавана меней, чым, напрыклад, спецыфіка працэсу вылучэння ў тэксце сэнсавых апор. Адзначаецца меншая якасць гэтага працэсу на малавядомай мове. Амаль не даследаваны асаблівасці антыцыпацыі беларускага тэксту.

Як заўважыў Г.І. Богін, разуменне магчыма толькі там, дзе ёсць прабелы, бо толькі там яно актыўнае [2, с. 7]. Вывучэннем феномену антыцыпацыі займаліся М.І. Жынкін, Т. Слама-Казак, І.А. Зімняя, Р.М. Фрумкіна і іншыя. В.П. Бялянін апісвае антыцыпацыю як «чаканне інфармацыі, падрыхтоўку да яе і прапанаванне «сустрэчнай» гіпотэзы» [1, с. 58]. Р.М. Фрумкіна вызначае яе наступным чынам: «здольнасць карыстацца звесткамі з маўленчага вопыту аб статыстычных заканамернасцях маўлення для

змяняння ступені няпэўнасці далейшага зместу» [7, с. 8].

Падмуркам антыцыпацыі можа служыць апераджальнае адлюстраванне ў тэорыі функцыянальных сістэм П.К. Анохіна [8, с. 270]. Тэорыю інфармацыі Клода Шэнана таксама можна скарыстаць для тлумачэння дадзенай з'явы. Згодна ёй колькасць інфармацыі, якая перадаецца сігналам, не залежыць ад самога сігналу, а прапарцыянальна колькасці альтэрнатыўных сігналаў [9, с. 293]. Такім чынам, для разумення адрэзку маўлення неабавязкова ўспрымаць яго цалкам: дастаткова часткі, на аснове якой ажыццяўляецца суджэнне наконт працягу і адрэзку цалкам.

А.М. Сакалоў прадстаўляе механізм верагоднаснага прагназавання як змяненне верагоднасцяў гіпотэз па меры азнаямлення з уласцівасцямі прадмета, які ўспрымаецца [3, с. 227]. І.А. Зімняя падкрэслівае, што правільнасць гіпотэз абумоўлена вопытам чалавека [3, с. 234].

Згодна В.П. Бяляніну, з'яву антыцыпацыі для даследчых мэтаў упершыню выкарыстаў у 1953 годзе У. Тэйлар. Мэта такіх эксперыментаў заўсёды была падвойная: вызначэнне развітасці навыку антыцыпацыі і, адпаведна, якасці разумення тэксту і вызначэнне чытальнасці тэксту [6].

Карыстаюцца трыма асноўнымі формамі эксперыментальнага скажэння тэкстаў: выдаляюцца службовыя словы; выдаляюцца ўсе словы, якія належаць да пэўнай часціны мовы; выдаляецца кожнае пятае слова [1, с. 85–86].

В.П. Бялянін паказвае, што, чым лепей інфармант валодае мовай тэксту, тым лягчэй ажыццяўляецца здагадка. Вылучаецца шэраг суб'ектыўных і аб'ектыўных фактараў, якія ўплываюць на якасць антыцыпацыі [1, с. 88].

Мэта нашага эксперыменту – вызначэнне якасці антыцыпіравання тэксту ў залежнасці ад яго мовы. Галоўная эксперыментальная гіпотэза: якасць разумення тэксту на беларускай мове адраэніваецца ад якасці разумення тэксту на рускай мове. Падстава для гіпотэзы наступная: гіпатэтычна псіхічная дамінантнасць гэтых моў у рэцыпіентаў няроўная. У адмысловай літаратуры шырока прадстаўлены звесткі аб ускладнёнасці разумовых працэсаў на недамінантнай мове. Недамінантнасць адной з моў можа тлумачыцца рознымі аб'ёмам карыстання гэтымі мовамі, рознай колькасцю прачытаных тэкстаў і г.д.

Назапашаных на сённяшні дзень дадзеных недастаткова, каб канкрэтызаваць гіпотэзу і зрабіць здагадку, якая мова дамінантная ў выбарцы студэнтаў факультэтаў беларускай філалогіі і гісторыі. Руская мова скарыстана для параўнання, зыходзячы з гіпатэтычнага меркавання: ступень валодання беларускай мовай для нашых выбарак бліжэй за ўсё да ступені валодання рускай мовай.

Галоўная незалежная пераменная – мова (беларуская і руская). Дадатковыя незалежныя пераменныя: курс студэнтаў і іх спецыяльнасць. Дадатковыя незалежныя пераменныя ўведзены ў эксперымент з мэтай больш комплекснага даследавання фактараў антыцыпацыі. Адпаведна, можна сфармуляваць дадатковыя гіпотэзы.

Дадатковая гіпотэза №1. Якасць антыцыпацыі падвышаецца з працягласцю навучання. Перадумовай прапановы гэтай гіпотэзы служыць лагічнае дапушчэнне: у працэсе навучання мусяць развівацца разумовыя навыкі.

Дадатковая гіпотэза №2. Якасць антыцыпацыі большая ў студэнтаў-філолагаў, чым у студэнтаў-гісторыкаў. Перадумова прасоўвання дадзенай гіпотэзы вынікае з таго, што студэнты-філолагі тэарэтычна больш працуюць з тэкставым матэрыялам, што вымагае больш актыўнай антыцыпацыі.

Матэрыялам для эксперыменту паслужыў урывак з рамана У.С. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» [4, с. 277].

Беларускі і рускі тэксты касметычна апрацаваны для прывядзення іх да большай адпаведнасці частотнасці слоў, якія выдаляюцца. У эксперыментальных матэрыялах выдаляецца кожнае пятае значнае слова, службовыя словы не зараналіся. Паколькі ўмовы выдалення толькі неслужбовых слоў і кожнага пятага слова могуць з'яўляцца супярэчлівымі, першасным для нашага матэрыялу прызнана выдаленне неслужбовых словаў. Колькасць словаў паміж дзвюма выдаленымі звычайна роўная 5 або 5 ± 1 .

Для правільнага запаўнення прабелаў патрабуецца рашыць аналітыка-сінтэтычную задачу. Аналітычны аспект задачы палягае ў неабходнасці аналізу часткі ўрыўка з мэтай падбора найбольш адэкватнага слова. Сінтэтычны аспект палягае ў неабходнасці ўяўлення ідэі ўсяго ўрыўка і выкарыстанне яе разумення для запаўнення прабелаў. Узнаўленне словаў кожнага сэнсавага блока тэксту не мусіць уваходзіць у супярэчнасць з логікай усяго тэксту. Як будзе бачна ніжэй, гэты аспект ігнаруецца ў адпаведных даследаваннях, што, на наш погляд, вядзе да няправільных рэкамендацый па аналізе і інтэрпрэтацыі вынікаў эксперыментаў. У нашым эксперыменце выкарыстана арыгінальная схема аналізу.

Кожнаму ўдзельніку выдаваўся бланк з тэкстам з прабеламі. Тэксту папярэднічала інструкцыя на мове тэксту: «Запоўніце прабелы словамі, якія, як Вам падаецца, падыходзяць па сэнсе». Рэспандэнтам паведамлялася, што кожны прабел у арыгінальным тэксце адпавядае аднаму слову, пры гэтым яны вольныя запаўняць прабел больш чым адным словам або пакідаць яго незапоўненым, калі ім падаецца, што гэта будзе найлепш адпавядаць логіцы тэксту.

Такое дапушчэнне заснавана на папярэднім аналізе тэксту. Высветлілася, што некаторыя прабелы можна не запаўняць пры захаванні лагічнасці сэнсавага блоку і цэлага тэксту. Гэта ж тычыцца і магчымасці ўстаўкі некалькіх слоў.

Табліца 1 ілюструе размеркаванне рэспандэнтаў па моўных падгрупах.

Табліца 1

Колькасць чалавек у выбарках

	атрымалі беларускі тэкст	атрымалі рускі тэкст
БДПУ (філолагі)	123 чал.	114 чал.
БДПУ (гісторыкі)	45 чал.	42 чал.

Вынікі эксперыменту

Метад ацэнкі эксперыментальнага антыцыпацыю тэксту, які звычайна прапануецца ў літаратуры, падаецца неадэкватным. Гэта тлумачыцца наступнымі меркаваннямі. Згодна шэрагу аўтараў, для ацэнкі неабходна падлічыць колькасць прабелаў, запоўненых поўнымі адпаведнікамі слоў арыгінальнага тэксту. На аснове суадносін правільна і няправільна запоўненых прабелаў вылічваецца каэфіцыент антыцыпацыі [1, с. 86; 5, с. 198]. Мы сутыкнуліся з фактам запаўнення прабелаў словамі, якія нярэдка не былі нават сінонімамі арыгінальных, пры гэтым пэўная частка тэксту захоўвала звязнасць і логіку.

Вышэйзгаданыя крыніцы не ўказваюць, як мусіць быць праведзена ацэньванне ў такіх выпадках. Гэта прымусіла нас адмовіцца ад традыцыйнай схемы ацэньвання. Ацэнка прастаўлялася наступным чынам. Тэкст быў разбіты на сэнсавыя блокі, з пэўнай колькасцю прабелаў у кожным. Калі ўдзельнік эксперыменту запаўняў прабелы словамі, якія не парушалі лагічнасці блока і не супярэчылі логіцы ўсяго ўзноўленага тэксту, то ён атрымліваў адзін бал за кожны блок. Калі логіка парушалася, – нуль балаў. У выпадку спрэчнай на погляд эксперыментатара сітуацыі або ў выпадках, калі ўстаўленыя словы падтрымлівалі логіку сэнсавага блока, але супярэчылі агульнай логіцы, удзельнік эксперыменту атрымліваў 0,5 балаў.

Эксперымент праходзіў у дзве серыі. Спачатку былі атрыманы і прааналізаваны адказы студэнтаў-філолагаў, пасля – студэнтаў-гісторыкаў. Колькасць і межы блокаў былі перагледжаны пасля ацэнкі вынікаў эксперыменту з філолагамі БДПУ, і ацэнка антыцыпацыі гісторыкаў БДПУ адбывалася згодна ўдасканаленаму падзелу на блокі. Удасканаленне палягала ў дэталізацыі падзелу на блокі і даданні крытэраў ацэнкі. Пры параўнанні вынікаў эксперыменту ў выбарках філолагаў і гісторыкаў, частка дадзеных філолагаў была пераацэнена ў адпаведнасці з удасканаленым падзелам.

Для ацэнкі антыцыпацыі ў выбарцы філолагаў былі вылучаны 5 сэнсавых блокаў. Курсівам пазначаны прапушчаныя словы (прыводзіцца беларускі варыянт). У рускім варыянце раздзатчнага матэрыялу было прапушчана адно дадатковае слова: «паперы».

(1) І тут мяне як *стукнула*. Я ўспомніў адзін сярэднявечны беларускі *спосаб* дасылання таемных лістоў. (2) Два *военачальнікі*, дыпламаты або змоўшчыкі загадзя *рабілі* сабе два прадметы аднолькавай (х) *формы*. Кожны меў

пры сабе *адзін* з іх. Калі трэба было *даслаць* данясенне, адзін з іх *наматваў* на свой прадмет палосу *паперы*, даўжыня і шырыня якой былі *загадзя* абумоўленыя. (3) Пасля тэкст пісалі (у) *ўздоўж* гэтага прадмета. Потым палосу *разматвалі*. На раскручанай стужцы нічога *нельга* было зразумець, бо словы, *часткі* слоў, нават літары былі *цяпер* у самых розных яе *канцах*. (4) Той, хто атрымліваў данясенне, *накручваў* яго на свой прадмет пад *загадзя* агавораным вуглом... і чытаў... (5) *Ганец* не ведаў зместу. Выпадкова *трапіўшы* ў рукі ворага, ён *нічога* не мог выдаць. *Усе*, нават *злосныя* непрыяцелі, ведалі гэта, і *рабілася* такое не з недаверу да *ганца*, а проста каб чалавека не *мучылі* дарэмна.

Таксама вылучаны два падблокі (х) і (у). Іх вылучэнне падалося мэтазгодным, бо пры папярэднім аналізе выявілася вялікая колькасць памылак менавіта пры запаўненні дадзеных дзвюх прабелаў.

Нагодай вылучэння дадатковых падблокаў і крытэраў ацэнкі паслужыла вялікая колькасць лагічных памылак у пэўных блоках або па пэўных крытэрах. Дадатковыя крытэры ацэнкі: колькасць сэнсавых блокаў, якія былі ўзноўлены лагічна ўнутры самога блоку, але іх логіка супярэчыла логіцы ўзнаўлення ўсяго тэксту (крытэр *vs*) (ад скарачэння лацінскага выразу *versus* – супраць, наадварот). Яшчэ адзін дададзены крытэр – «Сінтаксіс». Пры аналізе выявілася вялікая колькасць сінтаксічных памылак, якія ўзніклі ад таго, што ўдзельнікі эксперыменту былі не ў стане падабраць слова для запаўнення прабелу, якое б падыходзіла і па логіцы, і сінтаксічна.

Да таго ж, у стымулявым тэксце для студэнтаў-гісторыкаў колькасць прапушчаных слоў была роўная. Такім чынам, падзел на сэнсавыя блокі, згодна якому ацэньвалася выбарка гісторыкаў, выглядае наступным чынам.

(1) І тут мяне як *стукнула*. Я ўспомніў адзін сярэднявечны беларускі *спосаб* дасылання таемных лістоў. (2) Два («чалавек») *военачальнікі*, дыпламаты або змоўшчыкі загадзя *рабілі* сабе два прадметы аднолькавай (х) *формы*. Кожны меў пры сабе *адзін* з іх. Калі трэба было *даслаць* данясенне, адзін з іх *наматваў* на свой прадмет палосу паперы, даўжыня і шырыня якой былі *загадзя* абумоўленыя. (3) Пасля тэкст пісалі (у) *ўздоўж* гэтага прадмета. Потым палосу *разматвалі*. На раскручанай стужцы нічога *нельга* было зразумець, бо словы, («словы») *часткі* слоў, нават літары былі *цяпер* у самых розных яе *канцах*. (4) Той, хто

атрымоўваў данясенне, *накручваў* яго на свой прадмет пад *загадзя* агавораным вуглом... і чытаў... (5) *Ганец* не ведаў зместу. Выпадкова *трапіўшы* ў рукі ворага, ён *нічога* не мог выдаць. Усе, нават *злосныя* непряцелі, ведалі гэта, і *рабілася* такое не з недаверу да *ганца*, а проста каб чалавека не *мучылі* дарэмна.

Падблок «чалавек» быў вылучаны, бо замест арыгінальнага слова «военачальнікі» значная колькасць рэспандэнтаў устаўляла слова «чалавека», якое не стасуецца з далейшымі дзвюма словамі «дыпламаты» і «змоўшчыкі». Дадзены прабел, такім чынам, вымагае слова, якое б абазначала пэўны від чалавека.

Падблок «словы» быў вылучаны, бо замест арыгінальнага слова «часткі» вялікая колькасць рэспандэнтаў устаўляла словы, якія абазнача-

юць множнасць, напрыклад: спалучэнні, шмат, групы і г.д. Як бачна з тэксту, гэта не адпавядае логіцы пераліку ў дадзеным сказе: ад большага да меншага. Паколькі першым пунктам пераліку ідзе «словы», а апошнім «літары», на месца прабелу лагічна ўстаўляць слова, якое абазначае нешта сярэдняе па працягласці паміж словам і літарай, напрыклад, слова «склад».

Верагодна, запаўненне прабелаў у кожным блоку запатрабуе розных інтэлектуальных навываў. Напрыклад, крытэры «чалавек» і «словы» патрабуюць навываў аналітычнага мыслення.

Вынікі аналізу былі параўнаны пры дапамозе шматфункцыянальнага статыстычнага крытэру χ^2 (вуглавога пераўтварэння Фішэра) (гл. табл. 2).

Табліца 2

Сярэднія працэнтныя долі *памылковых* адказаў па кожнаму сэнсаваму блоку ў агульных выбарках студэнтаў-філолагаў

Сэнсавы блок	1	2	3	4	5	x	y
Бел.	5,3	12,3	29,9	5,3	81,6	21	31,7
Рус.	5,7	13,8	34,9	7,3	75,6	8,1	44,7

У агульнай выбарцы значныя адрозненні маюцца пры параўнанні вынікаў у сэнсавых блоках «x» і «y». «X»: У «небеларускай» выбарцы працэнт чалавек, адказаўшых памылкова, склаў 8.1, а ў «беларускай» – 21 ($p < 0.001$). Тыповай памылкай у дадзеным блоку было запаўненне прабелу словам, якое адлюстроўвала неразумнае рэцэпіентамі сутнасці працэсу шыфроўкі паслання (прыклады гл. ніжэй). «У»: больш памылак у «небеларускай» выбарцы ($p < 0.02 - 0.01$).

Пяты сэнсавы блок з'явіўся найбольш праблемным. Тыповай памылкай была ўстаўка слова «ён» замест слова «ганец». Напэўна, меўся на ўвазе чалавек, які ўзгадваецца ў чацвёртым сэнсавым блоку – чалавек, які атрымліваў данясенне. Згодна логіцы апавядання, гэты чалавек не мог не ведаць зместу паслання. Такім чынам, большасць рэспандэнтаў у абодвух групам не здагадалася, што ў апавяданне неабходна ўвесці трэцюю дзеючую асобу – пераносчыка. Падаецца, што такая памылка ёсць вынікам інэрцыі мыслення. Рэцыпіенты, не здольныя вылучыць у гэтым месцы новы сэнсавы блок, працягвалі развіваць думку папярэдняга. Пры гэтым далейшы разгляд імі пятага сэнсавага блоку не прыводзіў да пераасэнсавання.

Як бачна з табліцы 2, нельга адназначна канстатаваць, што змест тэксту на пэўнай мове агулам антыцыпіруецца лепш ці горш у залежнасці ад мовы тэксту. Тым не менш, наяўнасць амбіва-

лентных адрозненняў па двух падблоках пацвярджаюць магчымасць моўнага ўплыву ў прыцыпе. Трэба ўлічыць, што заданне для рускай выбаркі было цяжэйшым, бо прапушчана было на адно слова больш. Такім чынам высвятляецца, што складанасць, выкліканая адным словам істотна не ўплывае на якасць антыцыпацыі ўсяго тэксту, прынамсі ў нашым выпадку.

Было заўважана, што на першым курсе па большасці сэнсавых блокаў (апроч «y») больш памылак зроблена ў «беларускіх» падгрупам. На пятым, апроч «x», большасць памылак у «небеларускіх». Гэтыя адрозненні скрадваюцца ў агульнай выбарцы. На наш погляд, гэта можа быць сведчаннем залежнасці якасці антыцыпацыі ад мовы тэксту. Натуральна, што на першым курсе факультэта рускай філалогіі веданне беларускай мовы мінімальнае. На пятым курсе, магчыма, мае месца максімальная прафесіяналізацыя валодання беларускай мовай, якое па развітасці асобных навываў можа пераўзыходзіць валоданне рускай.

У магістрантаў адсутнічаюць памылкі у трох сэнсавых блоках як у беларускай, гэтак і ў рускай выбарках. Падаецца, што прычына гэтага – найлепшая ступень валодання мовай у параўнанні з іншымі курсамі.

Ранейшую заўвагу аб пераважанні памылак антыцыпацыі ў «беларускай» выбарцы на першым курсе і ў «рускай» – на пятым дакладна ілюструе табліца 3.

Табліца 3

Значныя розніцы паміж адказамі ў залежнасці ад мовы стымулу

	1	2	3	4	5	x	y
1 курс	0,001		0,02	0,001		0,03	
2 курс						0,001	
3 курс			0,03		0,01		
4 курс						0,03	
5 курс			0,001				0,05
магістр.					0,01		

У ячэйках пазначана верагоднасць статыстычнай памылкі (р). Тлустым вылучана лічба ў выпадку, калі больш памылак зрабілі рэцыпіенты беларускага тэксту, курсівам – рускага.

З мэтай высвятлення ўплыву працягласці навучання на колькасць памылак былі вылічаны розніцы паміж працэнтнымі долямі рэспандэнтаў, якія адказалі няправільна, таксама паміж

суседнімі парамі курсаў (гл. табл. 4). Разлік рабіўся пры дапамозе крытэру ц асобна для «беларускай» і «рускай» выбарак па кожнаму сэнсаваму блоку, апроч чацвёртага. Вынікі разліку прыводзяцца ў табліцы. У дужках пазначаны нумар курса, на якім рэспандэнты далі **больш памылковых** адказаў.

Табліца 4

Значныя розніцы паміж колькасцю адказаўшых няправільна

Беларускі тэкст	Курс	1	2	3	4	5	x	y
	1–2	0,03 (1)	0,01 (1)			0,001 (1)		0,00 (1)
2–3						0,01 (2)		
3–4							0,05 (4)	
4–5								
5–маг.				0,01 (5)		0,001 (м)	0,03 (5)	0,001 (5)

Рускі тэкст	Курс	1	2	3	4	5	x	y
	1–2	0,02 (2)				0,05 (1)		0,001 (1)
2–3							0,04 (3)	
3–4						0,04 (3)		
4–5					0,02 (5)			
5–маг.		0,02 (5)	0,01 (5)					0,01 (5)

З табліцы бачна, што на малодшым курсе звычайна назіраецца большая колькасць людзей, якія адказалі памылкова (8 з 11 у «беларускай» выбарцы і 7 з 10 – у «рускай»). Такая з’ява падаецца натуральнай і паказвае, што навык антыцыпацыі развіваецца ў працэсе навучання. Аднак гэта з’ява не абсалютная.

У «беларускай» выбарцы большасць значных адрозненняў назіраецца пры параўнанні першага і другога курсаў і пятага курса з магістрантамі. У першым выпадку гэта можа тлумачыцца як якасным скачком у развіцці навыку антыцыпацыі, так і розніцай паміж развітасцю навыкаў. У другім выпадку розніца, напэўна, абумоўлена скачком у ступені развітасці маўленчых навыкаў.

Табліца па «небеларускай» выбарцы паказвае, што розніца паміж першым і другім курсамі ў «беларускай» выбарцы абумоўлена не столькі мовай, колькі агульнай меншай развітасцю

маўленчых навыкаў першакурснікаў. незалежнай ад мовы тэксту. Бачна, што тэкст на рускай мове таксама антыцыпіруецца горш, чым на другім курсе па трох блоках з чатырох. «Скачок» пры параўнанні пятага курсу з магістрантамі таксама прысутнічае.

Карэляцыя сярэдняга працэнта адказаўшых памылкова з нумарам курсу ў «беларускай» выбарцы – 0,77, у «небеларускай» – 0,76. Такім чынам, з узростаннем курсу колькасць памылак у сярэднім памяншаецца. Гэтая з’ява, аднак, не абсалютная. На старэйшым курсе сярэдні працэнт памылак можа быць некалькі большым, чым на папярэднім. Карэляцыі ў «беларускай» і ў «небеларускай» выбарках амаль ідэнтычныя, што ўказвае на высокую карэляцыю вынікаў антыцыпацыі ў выбарках (0,77) і, тым самым, на адносную незалежнасць якасці выканання такога задання ад мовы стымулу.

З мэтай параўнання ўплыву навучання па пэўнай спецыяльнасці на развіццё навыку антыцыпацыі быў праведзены эксперымент у

выбарцы студэнтаў-гісторыкаў другога курса БДПУ (гл. табл. 1; табл. 5).

Табліца 5

Працэнтныя долі няправільных адказаў гісторыкаў па кожнаму сэнсавому блоку і дадатковым крытэрам

Сэнс. блок	1	2	x	3	y	4	5	vs	чал.	слоў	сінт.
Бел. %	5.5	11.1	8.9	25.5	80	5.5	90	6.7	51.1	37.7	44.4
Рус. %	7.14	13.1	9.5	27.4	73.8	9.5	89.3	14.3	47.6	26.2	42.8

Параўнанне па крытэру ц не паказала значных разыходжанняў ні па воднаму сэнсавому блоку. Нагадаем, што ў выбарцы студэнтаў-філолагаў назіралася адна істотная розніца (болей памылак у «беларускай» выбарцы) па блоку «х».

Пры гэтым у асобных групах гісторыкаў адрозненні на мяжы статыстычнай памылкі мелі месца: 4 разы – на карысць «небеларускай» выбаркі (сярэдняе $p < 0.025$), 2 разы – на карысць беларускай (сярэдняе $p < 0.0375$). Гэта паказвае некалькі горшы вынік антыцыпіравання беларускага тэксту. З іншага боку, калі зы-

ходзіць з сярэдняй верагоднасці статыстычнай памылкі, то горшы вынік – у «небеларускай» выбарцы.

Як бачна з табліцы 6, значныя адрозненні паміж колькасцю памылак гісторыкаў і філолагаў размеркаваны амаль роўна. У табліцы паказаны верагоднасці статыстычнай памылкі пры значным разыходжанні. У дужках пазначана тая выбарка, прадстаўнікі якой зрабілі больш памылак. Такім чынам, уплыў спецыяльнасці на якасць антыцыпацыі можна лічыць абмежавана значным у нашым выпадку.

Табліца 6

Значныя розніцы працэнтных доляў няправільных адказаў у выбарках філолагаў 2 курса і гісторыкаў 2 курса

мова	1	2	x	3	y	4	5	vs	чал.	слоў	сінт.
бел.						0.02 (гіст.)		0.01 (гіст.)	0.001 (філ.)	0.001 (філ.)	
рус.			0.001 (гіст.)		0.001 (філ.)	0.001 (гіст.)		0.001 (гіст.)		0.001 (філ.)	

Ніжэй прыведзены тыповыя памылкі антыцыпацыі – супярэчнасці з логікай тэксту.

Сэнсавы блок 1.

Замест слова «спосаб»: шлях, фільм, інцыдэнт, змова, помнік. Некаторыя з памылак паказваюць, што рэцыпіенты разумеюць першы блок як апісанне аднаго канкрэтнага выпадку. Магчыма нагода гэтага ў тым, што яны не аналізуюць увесь тэкст, а арыентуюцца толькі на пэўны сэнсавы блок, з якога вывесці тое, што апісваецца звычай, а не асобны выпадак, немагчыма.

Сэнсавы блок 2.

Замест слова «военачальнікі»: чалавека, удзельніка. Самы тыповы адказ: чалавека. Ён паказвае, што рэцыпіенты не аналізуюць лагічна радок з трох слоў, якія вымагаюць устаўкі слова, якое б абазначала пэўную катэгорыю чалавека.

Замест слова «адзін»: ручку, ленту, аловак, клей.

Замест «наматаваў»: павінен, маляваў.

Замест «загадзя»: не, трохі, даволі. Варыянт «не абумоўленыя» супярэчыць агульнай логіцы аповеду.

Замест «паперы»: іншага.

Замест слова «формы»: важнасці, тэмы, маркі, колькасці, вартасці, афарбоўкі. Дадзеныя адказы абазначаюць больш абстрактныя або ў меншай ступені «фізічныя» уласцівасці прадмета, які апісваецца.

Сэнсавы блок 3.

Замест слова «ўздоўж»: для, па форме, на-кшталт, знізу, на дне, ззаду, наконт, мовай, адносна, паводле, на частках, на паверхні, без.

Замест «разматвалі»: закрэслілі, траслі, сціралі.

Замест «часткі»: спалучэнні (і іншыя словы, якія абазначаюць сукупнасць).

Замест «цяпер»: зашыфраваны, таемныя, сцёрты, не бачны, перастаўлены. Магчыма, словы «зашыфраваны і таемныя» устаўлены, кіруючыся агульнай тэмай тэксту.

Замест «канцах»: варыянтах, інтэрпрэтацыях.

Сэнсавы блок 5.

Замест слова «ганец»: ніхто, іншы, хаця (аднак, але), сам, получатель, вораг.

Замест «ганца»: чалавека (яго), людзей, ворагаў, змоўшчыка, іншых, сваіх (сябра).

У шмат якіх выпадках нявернага з нашага погляду запаўнення прабелаў праблематычна вызначыць прычыны памылкі. У асобных выпадках бачна, што прычына палягае ў няўліку агульнага кантэксту і абапіранні толькі на пэўны адрэзак тэксту. Прычым, памылковае слова ставіцца і тады, калі яно супярэчыць сэнсу папярэдняга сказа (напрыклад, у пятым сэнсавым блоку). Няправільнае запаўненне блокаў «чалавек» і «словы», як ужо адзначалася, указвае на неўжыванне навыкаў лагічнага аналізу.

Выводы

Галоўная эксперыментальная гіпотэза агулам не пацверджана. У выбарках філолагаў і гісторыкаў па большасці сэнсавых блокаў розніцы ў якасці антыцыпіравання ў залежнасці ад мовы не выяўлена. Пры гэтым маюцца сведчанні і на карысць абмежаванага ўплыву мовы на якасць антыцыпацыі.

Дадатковая гіпотэза №1 агулам пацверджана. У параўнанні з наступным курсам заўважаецца меншая якасць антыцыпіравання на папярэднім. Гэтая з'ява не абсалютная. Заўважаюцца два «скачкі» якасці антыцыпацыі, якія прысутнічаюць у беларускай і ў рускай выбарках, што дадаткова сведчыць супраць істотнага моўнага ўплыву на якасць антыцыпіравання. Вынікі агулам пацвярджаюць, што сістэма ўніверсітэцкай падрыхтоўкі па мове развівае разумовыя навыкі, неабходныя для разумення тэксту. Аднак развіццё гэта не абсалютнае, што патрабуе ўключэння ў моўныя курсы практыкаванняў па развіцці навыку антыцыпацыі.

Дадатковая гіпотэза №2 агулам не пацверджана. Атрыманыя вынікі можна інтэрпрэтаваць як негатыўныя для студэнтаў-філолагаў, што пацвярджае заключэнне папярэдняга параграфа.

ЛІТАРАТУРА

1. Белянин В.П. Введение в психолингвистику. Изд. 2-е, испр. и доп., М.: «ЧеРо», 2000. 128 с.
2. Богин Г.И. Типология понимания текста. Учебное пособие. Калинин: КГУ, 1986. 87 с.
3. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности. М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. 432 с.
4. Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. Т. 7. Дзікае паляванне караля Стаха: Аповесць: Чорны замак Альшанскі: Раман. Мн.: Маст. літ. 1990.
5. Лушихина И.М., Гайда В.К., Лоскутов В.В. Гл. 7. Экспериментально-психологические методы исследования мышления и речи // Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие. 2-изд., доп. и перераб. Под общ. ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. СПб.: Питер, 2003.
6. Мацковский М.С. Проблемы читабельности печатного материала // Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации): Сб. науч. тр. М.: Наука. 1976. С. 126–140.
7. «Прогноз в речевой деятельности» / Авт. колл.: Р.М. Фрумкина, А.П. Василевич и др. М., Наука, 1974.
8. «Психофизиология. Учебник для вузов» / Под ред. Ю.А. Александрова. СПб.: Питер, 2001. 496 с.
9. Солсо Р. «Когнитивная психология». СПб.: Питер, 2002. 592 с.